

kieli, jota voidaan notkeasti käytellä niin runouden kuin tieteenkin eri aloilla.

Veikko Ruoppila

Virolaista ja kansainvälistä

F. VAKK *Suured ninad murdsid päid* . . . (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1970. 320 s.

Fraseologian tutkimus lienee minkä tahansa kielen tutkimuksen laiminlyödyimpiä aloja. Fraseologian tavaton merkitys kielellisessä ilmaisujärjestelmässä ei kuitenkaan ole voinut tutkijoilta jäädä huomaamatta. Joutuuhan kuka tahansa vierasta kieltä opiskelevakin alkeisasteen ohitettuaan ennen pitkää tekemään sen karvaan havainnon, ettei kielitaito olekaan vain sanojen ja grammaattisten sääntöjen hallintaa vaan myös kykyä ymmärtää ja käyttää lukuisia — jopa lukemattomia — kiinteitä sanontatapoja, joiden täydelliseen omaksumiseen ihmisikä on yleensä liian lyhyt. Syynä fraasian tutkimuksen suosion vähäisyyteen lienevät ennen muuta monimuotoisen aineiston käsittelynä liittyvät hankaluudet. Jo peruskäsite fraasi on vaikea määritellä niin, ettei tulokinnanvaraisuutta jäisi. Fraseologian tutkiminen edellyttää sitä paitsi hyvin monenlaisten näkökohtien huomioonottoa; liikutaanhan rajamaastossa, jolla on kosketuskohtia ainakin etymologiaan, semantiikkaan, syntaksiin, stilistiikkaan, folkloristiikkaan ja psykologiaan. Kun fraseologia kaiken lisäksi on suurelta osalta hyvin kansainvälistä, sen tutkija joutuu laajalti tarkkaamaan sukulais- ja naapurikielten, vieläpä etäisempienkin kielten puheenparsia. Ei siis ihme, että

¹ Sanonnalle Vakk mainitsee samantapaisen vastineen suomesta ja tarkakhon liivistä ja pitää motiivia ims. kielille ominaisena. Huomautettakoon vahvistukseksi, että Kujolan Lyydiläismurteiden sanakirjassa, joka tekijältä näkyy jääneen huomiotta, on samantapainen ilmaus: *ülen oli pime, ei näginü ni silmäh südäitü* 'kovin oli pimeä, ei voinut nähdä edes omaan silmäänsä pistää' (s.v. *šilm*).

vain harvat ovat uskaltaneet moisille seitsemän sylen vesille.

Tätä taustaa vasten on Feliks Vakan teoksen *Suured ninad murdsid päid* . . . ilmestymistä pidettävä todellisena merkkitapauksena virolaisen fraseologian tutkimuksen alalla. Työn arvoa tuskin vähentää se, että tekijä on voinut jossakin määrin nojautua viime aikoina vilkastuneen neuvostoliittolaisen fraseologiantutkimuksen (erityisesti V. Vinogradovin) aikaansaannoksiin. Vakk on valinnut tutkimuskohteekseen viroin kielen somaattisen fraseologian, ts. ruumiin jäsenten ja elimien nimityksiin liittyvät fraasit, joista esiteltävään teokseen on kuitenkin sisällytetty vain (ihmisen) pään ja sen osien nimitysten ympärille sukeutuneet sanontatavat. On jo arvattavissa, että näin tärkeät sanat missä kielessä hyvänsä esiintyvät lukuisissa puheenparsissa, mutta luulisin siltäkin teoksen sisältämän inventaarin runsaudellaan ylittävän useimpien lukijain odotukset.

Vakk ilmoittaa poimineensa somaattiset fraasit 23 kaunokirjallisesta teoksesta sekä Keele ja Kirjanduse Instituutin viroin kirjakielen sanakirjan arkistosta; lisämateriaalia hän on haravoinut mm. erikaisista sanakirjalähteistä. Aineistosta tuskin puuttuu viroin osalta mitään tekijän omaksuman käsittelytavan kannalta olennaista. Vakk on järjestänyt materiaalin niin, että kuhunkin sanaan liittyvät fraasit on jaoteltu ideologisiin perustein otsikoituihin ryhmiin ja yleensä vielä alaryhmiin. Pienimpänä jakoyksikkönä ovat suunnilleen synonyymisten varianttien ryppäät. Esim. ilmaus *võta silm näpü ~ näpü vahele* on sijoitettu kohtaan A. Nägemist väljendavad *silma-fraseologismid*. 1. *Silmade seisund, nägemistingimused, nägemise iseloom vms.* b). Kun se on yhdistetty motiiviltaan ja merkitykseltään selvästi poikkeavaan sanontaan *ei näe sõrme silma pista*¹, tuntuu kuin erittelyä

olisi sopinut vielä tarkentaa. Tekee kuitenkin mieli otaksua, että tässä niin kuin monessa muussa vastaavanlaisessa tapauksessa tekijä on niputtanut sanontoja ennen kaikkea säästääkseen tilaa.

Koko teosta leimaa yleensäkin mitä ankarin taloudellisuus: rivit on ladottu välikkeitä mm. Emakeele Seltsin vuosikirjoista tuttuun raskaslukaiseen tyyliin; enimmäkseen lyhenteet on puristettu epähavainnollisen suppeiksi (esim. FSL = Lönnrot, E., Finsk[t]-Svenskt Lexicon; 265 = Vilde, E., Jutustused I); kirjallisuusesimerkkejä on tekijän kaikesta päättään imponoivista keräelmistä tarittu minimaalisen niukasti, murre-esimerkkejä ei lainkaan (vaikka mainintoja sanontojen käytöstä murteissa on tiheään); tiedot lukuisien fraasien tuttuudesta viroin kannelta etäisehköissä kielissä on jätetty yleensä pelkän lähdeviitelyhenteen varaan sanamuotoa esittämättä jne. Lakonisuus ei johtune tekijästä. Hänen olisi varmaan ollut helpompaa rakentaa aineksistaan kaksin verroin laajempi teos.

Vakan tutkimus tarjoaa todella runsaasti tietoa sekä yksityisistä fraaseista, niiden alkuperästä, semanttisesta kehityksestä ym., että fraseologian yleisluonteesta. On selvää, että monissa tapauksissa on ainakin ilman erikoistutkimuksia vaikea osoittaa, mitkä ovat eri kielissä tavattavien samantapaisten sanontojen lainasuhteet. Sitä paitsi toisiaan tarkoin vastaavia somaattisia fraaseja voi eri kielissä kehkeytyä itsenäisesti. Tekijä on kriittisen varovaisesti omaksunut monesti sellaisen välittävän kannan, että arvelee virolaisen (itämerensuomalaisen) sanontatavan syntyneen omalta pohjalta mutta saaneen vaikutteita myös saksan tai venäjän tai molempienkin fraseologiasta. Näkemys vastaa varmaan usein todellisuutta.

Toisaalta Vakan teos vahvistaa suomalaisen sananlaskun tunnettua toteamusta: maa painaa parrelleen. Monet sanonnat, joiden lainaperäisyys on ilmeinen, ovat muokkautuneet »suunnukaisempaan» kieliasuun. Havainnollisesti kuvastuu kirjan aineistosta ja kommentaareista myös fraseologian yleinen formaalinen (vähemmässä määrin semanttinen) muuntelevuus. Monet fraasit ovat tosin hyvinkin vanhoja kiteytyimiä, mutta monet taas suhteellisen lyhytikäisiä variaatioita tai jonkin fraasikaavan uusia sovelluksia.

Vertailumateriaalia etsiessään Vakk on voinut indoeurooppalaisten kielten osalta käyttää perusteellisia fraasisanakirjoja. Ims. kielten kohdalta asiat ovat paljon hullummin: fraasisanakirjoja ei ole lainkaan eikä kaikista kielistä edes tavallisia leksikkoja. Suomen kielen yleisehköt puheenparret sisältynevät jokseenkin tarkoin Nykysuomen sanakirjaan², mutta etenkin muista ims. kielistä saattaa olla löydettävissä melkoisia lisiä. Luettelen muutamia täydennyksiä.

Viron fraasi *oma pead toitma* (28) on ims. kielissä tuttu Vakan mainitseman vatjan lisäksi ainakin karjalassa ja lyydissä (Kujolakin mainitsee s.v. *suütädä: adraa pidänpää š. da pereh elättädä*).

Sanonnelle *pea~nupp jagab~löikab* (30) on suomessa tarkempikin paralleeli kuin *pää on terävä kuin partaveitsi*, nim. *lanttu leikkaa* (ks. NS s.v. *lanttu* 2), joka tyylillisesti rinnastuu lähinnä viroin varianttiin *nupp löikab*.

Viron ilmausta *pähe mitte mahtuma* (33) vastaa tarkimmin suomen *ei mahdu päähän* (myös *kalloon*), ks. NS s.v. *mahtua*; Vakk mainitsee vain: *ei minun päähäni mene*. Sanontatapaa tekijä pitää myöhäisehkönä ja todennäköisesti *venäjänvaikutteisena*. Suomessa *se* on ainakin ollut tuttu jo

² NS:n ohella tekijä on käyttänyt lähteenään mm. Ringvallin — Kijasen 1902 painettua Suomalais-venäläistä sanakirjaa. Siitä on löytynyt muutamia kovin merkillisiä, ainakin nyky-suomelle outoja sanontoja, esim. *pää on naukallaan, jupassa* (46), *silmäni lensi mustiin* (80), *suutani veltää* (= vesi tulee suuhuni; 119), *piittää monkiinsa* (syömisestä; 120). Kuusisen — Ollikkaisen Venäläis-suomalaisesta sanakirjasta saatu *tehdä, saada suuret silmät* ei liene suomen kielellä koskaan ollut muuta kuin kääntäjien siansaksaa. — Mistä lienee peräisin *silmä silmää kohden* (97)? Suomeksi sanotaan *silmäkkään*.

1700-luvulla Gananderille: »Ej sen tahdo pähän pystyä, seisahtaa, mennä» = 'lär sig ej' (Nytt Finskt Lexicon II 338 C).

Fraasi *suusojaks ~ suu soojaks üttema* on Vakan mukaan puhtaasti virolainen (117). Aivan samoin suomalainenkin kansanomaisesti voi *puhua suunsa lämpimiksi*; Nirvin — Hakulisen Suomen kansan sananparsikirjassa s. 95 on Sulkavalta: »Ilemaha se huasteloo vua suuse lämiks.» Joutavia puhuvasta.

Viron ilmauksen (*kuulama*), *nii et kõrvad liiguvad* 'suure mönuga, ahnelt kuulama' yhteydessä (142) sopisi mainittavaksi suomen *valehdella* niin että korvat heiluvat (ks. NS s.v. *heilua* 2).

Hammast verele saama (yms., 168), jota Vakk pitää nimenomaan virolaisena sanontana, on tuttu ainakin ruotsista: *få blodad tand* 'päästä (veren, jnk) makuun' (Hirvensalo — Hedlund, Ruotsalais-suomalainen sanakirja s.v. *bloda*; ks. myös Pelle Holm, *Bevingade ord*¹¹ 31). Lie-neekö omaksuttu viroon ruotsalaismurteista?

Sanonta *hammast ihuma* (177) on suomen lisäksi tiedossa ainakin karjalasta: *hammašta hiouu* 'uhkaillee, kantaa vihaa ja kaunaa' (Karjalan kielen sanakirja I s. v. *hammas*).

Ilmauksen *keelepaelad lähevad lahti* (yms., 182) laaja levikki Euroopan kielissä perustunee Raamatun vaikutukseen (jota tekijä yleensä on valppaasti pitänyt silmällä). Esikuvaksi sopiva kohta kuuluu suomeksi: »Niin hänen korvansa aukenivat, ja hänen kieltensä side irtautui, ja hän puhui selkeästi» (Mark. 7: 35; vrt. Holm, mts. 344).

Kun mielitelijällä sanotaan olevan »lipeä kieli» (*libe keel*, 191), nojaututaan Vakan mukaan saksan ilmaisutapaan. Huomiotta on jäänyt (paitsi liivin tarkka vastine *li'bdī kēl'*; Kettunen s.v. *li'bdī*, Suomen kielen etym. sanak. s.v. *lipeä*), että suomessa *lipe(v)ä kieli* ja *lipe(v)äkielinen* ovat aivan tavallisia ilmauksia (ks. NS), sitä paitsi vanhojakin: jo Gananderin sanakirjassa on esimerkki »Lipiällä, i.e. liukkaalla kjelellä» = 'med en hal tun-

ga', vieläpä Vakan mainitsemaa viroon *libekeel*-sanaa vastaava arkaistinen bahuvi-riihyhdiste *Lipiäkjeli* 'smickrare' (II 88 C—D). Olisiko suomen kannalta motiivi katsottava ruotsalaisperäiseksi, vai onko kyse peräti vanhemmasta germanismista? Rinnakkaiskehityksen mahdollisuuskin tuntuu tässä tapauksessa hyvin suurelta.

Tekijää tällaiset lisäykset tuskin yllättävät: hän on itsekin vaatimattomasti todennut aineistossaan olevan aukkoja. Tätä puolta ei Vakan teoksen arvioinnissa kuitenkaan ole aihetta korostaa, vaan sitä, että kyseessä on sisällökäs ja monipuolinen systemaattinen esitys keskeisestä, työläästi jäsennettävästä fraseologian lohkoista. Kun teos lisäksi sisältää runsaasti periaatteellisestikin arvokkaita tietoja ja kannanottoja, sen voi kiistatta sanoa olevan itämeren-suomalaisen fraseologian tutkimuksen peruskiviä.

Paavo Pulkkinen

Tyrvään satutäti

Annastuuna aikanansa. Annastuuna Korkeemäen muistitietoa Tyrväältä. Keränneet Heikki Ojansuu, Juho Äijälä, Martti Ahlstedt (Alpiranta). Julkaisuut, johdannot ja katsaukset kirjoittanut Pertti Virtaranta. Kansanelämän kuvauksia IV. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Vammala 1969.

Prof. Pertti Virtaranta on julkaissut kirjan tyrvääläisestä perinteentaitajasta Anna Christina Korkeemäestä (1833—1906), jota paikkakuntalaiset kutsuivat Annastuunaksi. Teoksen alkuun julkaisija on kirjoittanut Annastuunan elämäkerran, jota varten hän on koonnut aineksia Tyrväältä, Vammalasta, Karkusta ja Punkalaitumelta.

Annastuunasta säilynyt niukahko muistitieto ulottuu vain hänen viimeisiin elinvuosiinsa. Hän asui tuolloin pienessä mökissään Tyrvään Marttilan kylässä (kir-